

TEVRAT, İNCİL VE KUR'ÂN-I KERİM'DEKİ KÖLELİK KAVRAMI ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Some Reviews about the Concept of Slavery Which Appears in the Torah, the Bible and the Quran

Canan KUŞ*

ÖZET

Bu çalışma, Tevrat, İncil ve Kur'ân-ı Kerîm'de geçen kölelik kavramı hakkında bazı değerlendirmeleri içermektedir. Çalışmanın içinde bu üç kitaba göre köleliğin nedenleri, amacı, hakları gibi bazı öğeleri ortaya çıkarıp, değerlendirmeye gayret edilmiştir.

Kölelik anlayışı insanlık tarihinde çok eskilerden itibaren yerini almıştır. Sosyal hayatta yer alan bu anlayışın hangi amaçla kullanıldığı ve nedenleri çeşitlidir. Kölelik bir yandan insan hür iradesine zincir olarak vurulurken, diğer yandan insanlığın yaşam idamesi için vazgeçilmez olan ekonomik yapının temelindeki işgücü olarak değerlendirildi. Böylece insanoğlunun üstün olma hırsı, kişiyi bir başka kişiye ezdirme durumunu ortaya çıkarmıştır. İşin özünde emek gücü ve bu emeğin haklı karşılığı olması gerekirken, İnsanoğlu -gücü ve üstünlüğü elinde tutma kaygısıyla- güçsüzü tasarrufu altına almayı tercih etti.

Kutsal kitapların insanlığa gelmesindeki amaç, yaşam reçetesi sunmak ve toplumun içinde bulunduğu durumu bir sistematığe yerleştirmektir. Pek çok konuları içine alan bu kitaplar, günümüz itibarıyla kabul edilmez olan, köleliğe de yer vermiştir. Ancak köleliğin kabul edilmez bir yapılanma aşamasına getirilmesindeki ana unsur, yine insanın kendisidir. Zira Yaraticının gönderdiği kitaplarda kölenin diğer adının işgücü, emek, yardımcı olduğunu görmek mümkündür. İnsanoğlu, kendisine indirilen kutsal kitaba uyması gerekirken, hâlihazırda yaşadığı ve işine gelip de kaybetmek istemediği düzen söz konusu olduğunda, indirilen kitapları kendine göre yorumlamıştır. Kölenin adının işgücü olması gerekirken ve bu kutsal kitaplarda hizmet ehlinin bazı haklara sahip olması söz konusuysa, kölelik tam anlamıyla güçlünün çıkarlarına göre kullanılmış ve adlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tevrat, İncil, Kur'ân-ı Kerîm, Köle, Kölelik, Cariye, Kölelik Nedenleri, Köle Haklar

ABSTRACT

This study contains some reviews about the concept of slavery which appears in the Torah, the Bible and the Quran. It was aimed in the study to reveal some

* Doktorant, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı-ELAZIĞ

2 C. KUŞ, Tevrat, İncil ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Kölelik Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler

elements such as the rights, the objectives and the reasons of slavery with respect to these three books.

The concept of slavery has taken place in human history long ago. The reasons and the aims of this concept's usage are various. Slavery has been used as a chain for human's free will, on the other hand, it was put to use as the labor force which is the indispensable foundation of economic structure of the maintenance of life. Thus, the ambition of being superior caused to make somebody torture another person. Essentially, labor power should have been valued, however, human being – fearing of losing the power and superiority- has preferred possessing the weak.

Purpose of the holy books is to provide a prescription for life and to systemize the living conditions of the society. These books covering many topics have also included slavery, which will not be accepted as of today. However, it is the human being who is the primary factor to cause the slavery come to an unacceptable construction phase. It is possible to see that in the holy books slave's other names are labor power, labor, and helper. Instead of complying with the doctrines of the holy book, human being has interpreted the holy book on his own in order not to lose the order that appeal to him. While the name of the "slave" should have been "labor power" and he should have had some rights with respect to holy book, slavery has been used and named according to the benefit of the powerful people.

Key words: Torah, the Bible, Holy Qur'an, Slave, Slavery, Concubine, Causes of Slavery, the Slave Rights

Giriş

İnsanlar çağın ruhunu hem etkiler hem de ondan etkilenirler. Günümüz itibariyle köleliğin kabul edilmez bir olgu olduğunu görmeye beraber; kendi çağındaki kölelik, sosyal ve ekonomik anlamda bir yaşam biçimiydi. Bunu sosyal tarihin bilinen başlangıç sürecinden itibaren görmek mümkündür. İlk yerleşik hayata geçişten itibaren, yaşam idamesinde tarım iş gücüne ihtiyaç duyuldu. Bu ihtiyaç kimi zaman evcil iş hayvanları ile kimi zaman da insan gücüyle karşılandı. Güçlü olan güçsüz olanı 'ucuz iş gücü' olarak kullanmaya başladı. Böylece hürriyet ve esaret kavramları anlam kazanmaya başladı.

Yerleşik hayata geçen toplumlarda ve sonrasında oluşan devletlerde - çağın ruhuna uygun olarak- toprak vazgeçilmez unsurdu. Toprağın genişliği yaşam standartlarının genişliği ve verimliliği anlamına gelmekteydi. Bu da toprak genişletme politikası içindeki savaşları ve istilaları meydana getirdi. Savaşan toplumlardaki tutsakların öldürülmemeleri iş gücü (köle) olarak karşımıza çıkarak, savaş köleliğinin en önemli kaynağı haline geldi. Artık ekonomiyi toprak besliyor toprağı da köle işliyordu. Özetle günümüz işçi ve tarım makinelerinin kendi çağındaki adı köle olmuştur.

Buna göre kölelik insanın hürriyetinin elinden alınarak başkalarının malı ve tasarrufunda olması anlamına gelmektedir. İnsanlar eski toplumlarda hürler ve köleler olarak iki sınıfa ayrılırlar ve bu ayırım hukuken meşru sayılırdı. Hürler hakların sahibidir, (obje); köleler ise hakların konusunu (sübje) teşkil ederler. Köle hak ve fiil ehliyetinden, hatta yaşama güvencesinden yoksun olarak, bir eşya gibi alınıp satılmakta, miras bırakılmakta ve efendinin vereceği her türlü cezaya katlanmak zorunda bırakılarak hayatını sürdürmekteydi¹.

Kölelik Eskiçağ boyunca yakın ve Ortadoğu Avrupa ekonomisinin ve sosyal hayatın değişmez bir unsuru olmuştur. Ortaçağla birlikte bu kurumun kaynakları ve kullanım alanları genişlemiş ve dünyanın belli yerlerinde esir pazarları kurulmuştur. Ortaçağ boyunca sosyal hayata iyice yerleşen kölelik yeniçağ ile birlikte ortaya çıkan Amerikan sömürgeciliği ile yeni boyutlar da kazanmıştır².

Etik açıdan günümüz itibarıyla köleliği kabul edilemez bir anlayıştır. Ancak bu günün aklıyla kölelik dönemini yorumlamak merkez olan doğruya ulaştırmayacağından, kendi çağındaki yorumlarla, köleliği ekonomiyi besleyen bir yapılanma ve sosyal yaşamın emekçisi olarak değerlendirebiliriz. Hatta bazı toplumlarda rızalı bir şekilde evlat satma veya oğul kiraya verme olaylarıyla, köleliğin yaşam biçimi şeklini görmek de mümkündür³.

Madde anlamında hangi neden olursa olsun, bir insanın diğerinden üstün olması söz konusu değildir. Bu durum yaradılışın adalet kavramına ters düşmektedir. “Üstünlük ancak takvadır” sözü de bunu desteklemektedir. Yani asıl değer, mana alanındaki üstünlük olmuştur. Ancak göz ardı edilemeyecek bir durum vardır ki, o da yaşam idamesini gerektiren araçlardır. Kölelik devrinde, kölelik bu araçların önemli bir bölümünü teşkil

¹ Gülnihal Bozkurt, “Eski Hukuk Sisteminde Kölelik”, *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.38, S.1-4, Ankara, 1983, s. 65.

² Sevda Özer, “19. Yüzyılda Mısır’da Kölelik ve Köle Ticareti”, *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, CV. S.1, Elazığ, 2007, s.67.

³ Rızalı evlat satma ve kiraya verme olayları hakkında karşılıklı alış-veriş şeklindeki kayıtları Uygur Türklerinde görmek mümkündür. Bu durumda kiraya verilen ve kiralayanların karşılıklı birbirlerine sorumluluğu söz konusuydu. Uygur hukuk vesikalarındaki satış belgeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özkan İzgi, *Uygurların Siyasî ve Kültürel Tarihi (Uygur hukuk Vesikalarına Göre)*, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987, s.89-106. Yine Hint ve M.S. 3. yüzyıldan itibaren Çin toplumlarında da ailesine para sağlamak için gönüllü kölelikle karşılaşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gülnihal Bozkurt, “Eski Hukuk Sisteminde Kölelik”, *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.38, S.1-4, Ankara, 1983, s.67.

4 C. KUŞ, Tevrat, İncil ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Kölelik Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler

etmekteydi. Zira işgücü olmadan üretim gerçekleşmez, ifadesi genel geçer bir doğrudur.

Tüm bu bilgi ve değerlendirmeler pek çok kişi ve kaynak tarafından çeşitli biçimde ele alınmıştır. Ancak kölelik konusunun dini kaynaklarda nasıl ele alındığı merak konusu olmuştur. Köleliğin sosyal ve ekonomik boyutu pek çok kez düşünülüp tartışılmıştır. Ne var ki, Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerîm'de bu konu ve konunun kritiği konuya başka bir boyut kazandırmaktadır ve çok daha zengin düşünce ufuklarına imkân tanınması kaçınılmaz olacaktır.

Kendi dönemindeki olayı o günün şartlarıyla çağın ruhuna uygun bir şekilde değerlendirmek yerinde olacaktır. Ya da tarihi süreç içindeki köleliğin kutsal kitaplarda konu olarak yer alması, köleliğin gerçekliğini ortaya koymaktadır. Bilindiği üzere kutsal kitaplar toplum hayatını düzene koymak için vardır. Netice olarak toplumun düzeni içinde, günümüz itibarıyla kabul edilemeyecek bir kavramın kutsal kitaplarda yer alması, kendi döneminde köleliğin yaşam biçimi olduğunu ortaya koymaktadır. Ne var ki kutsal kitaplardaki köle kavramının anlayışı ve köle hakkının yerine karşın; toplumdaki köle kavramının anlayışı ve köle hakkının yerinin aynı düzende olup olmadığı tartışılır.

Adı geçen kitaplarda cariye konusu ise apayrı bir konu olup, başka bir çalışma olarak ele alınması gerekir. Zira köle kadının, iş gücü statüsünde olduğu gibi, efendisinin özel hayatına hizmeti de söz konusudur. Bu durumda kadın kölelerin hizmet alanları erkek kölelerden daha fazla idi. Ancak iş gücü olarak bakıldığında kutsal kitaplardaki emir ve yasaklar, kadın ya da erkek köle ayırımına bakılmaksızın, kölenin ve efendinin uyması gereken kurallardı. Bu kuralların üretimde devamlılığı hedeflediği de ortadadır.

Kölelik Kavramı ve Nedenleri

Türkçe'de köleden başka *kul*, *bende*, *halayık*, *esir* ve “kadın köle” anlamında *câriye*, *odalık*; Farsça'da *bende*, *gulâm*, kadın köle için *kenîz*; Arapça'da *abd*, *rakik*, *memlûk*, *kinn*, *gulâm*, *rakabe*, *vasîf*, *milkü'l-yemîn* ve kadın köleler için *memlûke*, *vasîfe*, *câriye*, *eme* ve *gurre* kelimeleri kullanılmıştır. Belirli dönemlerde memlûkün daha ziyade beyaz, abdin ise zenci köleler için kullanıldığına rastlanmaktadır. İspanya'da siyah köleler için *hâdim* kelimesi tercih edilmiştir⁴.

Kölelik nedenleri ise;

⁴ M. Akif Aydın, Muhammed Hamîdullah, “Köle”, *İ.A.*, C. 26, Ankara, 2002, s.237.

1. Savaşta esir düşme
2. Sırf köle edinmek için düzenlenen seferler
3. Korsanlık ve benzeri yollarla kaçırılma
4. Suçluların köle olarak kabul edilmesi
5. Ekonomik nedenlerden ötürü kişinin kendisini, çocuklarını satması
6. Borç karşılığı suça ceza olarak köle edilme
7. Kimsesiz çocukların yetiştirilenler tarafından köle edilmesi
8. Terk edilmiş insanların köle olarak kabul edilmesi
9. Ticaret için
10. Doğuştan kölelik
11. İşçilik (Yarı Kölelik)⁵

Bu maddelerin içinden köleliğin en önemli ve devamlı kaynağı savaş esirleri idi. Bu esirlerin tasfiyesi belirli yollarla yapılırdı. Birincisi, onların öldürülmesi, ikincisi kurtuluş akçesi ve esir mübadelesi, Üçüncüsü esirlerin hür insanlardan ayrı bir statüye alıp köle şeklinde kullanılmak. Şu halde savaş esirlerinin karşılıklı veya karşılıksız serbest bırakılması mümkün olmadığı zaman geriye iki yoldan biri kalmaktadır: Öldürülmek veya köle olarak yaşamak. Buna göre kölelik ölümün alternatifi olarak ortaya çıkar⁶.

TEVRAT'TA KÖLELİK

“Ve onların önüne koyacağın hükümler şunlardır: eğer İbrani bir köle satın alırsan, altı yıl hizmet edecek ve yedincide hür olarak meccanen çıkacaktır. Eğer yalnız geldi ise yalnız çıkacaktır; eğer karısı ile geldi ise o zaman karısı kendisi ile beraber çıkacaktır. Eğer efendisi ona bir kadın verir ve o kendisine oğullar yahut kızlar doğurursa, kadın ve çocuklar efendisinin olacak ve kendisi yalnız çıkacaktır. Fakat eğer köle açıkça: Efendimi ve karımı ve çocuklarımı seviyorum, hür çıkmayacağım, derse, efendisi onu Allah'a yaklaştıracak; ve onu kapıya yahut kapının süvesine yaklaştıracak, ve onun kulağını biz ile delecek, ve kendisine ebediyen hizmet edecektir”⁷.

⁵ Sevda Özer, “19. Yüzyılda Mısır'da Kölelik ve Köle Ticareti”, s.69; ayrıca bkz. M. Akif Aydın, Muhammed Hamîdullah, “Köle”, s.238.

⁶ M. Akif Aydın, Muhammed Hamîdullah, “Köle”, s.238.

⁷ Tevrat, Çıkış, 21/1,2,3,4,5,6.

6 C. KUŞ, Tevrat, İncil ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Kölelik Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler

“Ve bir adam kızını cariye olarak satarsa, o, kölelerin çıktığı gibi çıkmayacaktır. Eğer kendisine nişanlanmış olan kız, efendisinin gözünde kötü olursa, o zaman geri satın alınması için bırakacaktır; kendisi ile sadakatsiz davrandı diye onu yabancı kavme satamaz”⁸.

“Ve eğer bir adam kölesinin gözüne yahut cariyesinin gözüne vurur ve onu sakat ederse, gözü yerine onu hür olarak salıverecektir. Ve eğer kölesinin yahut cariyesinin dişini düşürürse, dişi yerine onu hür olarak salıverecektir”⁹.

“Eğer öküz bir köleyi yahut bir cariyeyi süerse, onların efendisine otuz şekel gümüş verilecek ve öküz taşlanacaktır”¹⁰.

“Ve eğer kardeşin senin yanında fakir düşer, ve kendisini sana satarsa, onu köle gibi çalıştırmayacaksın. Senin yanında ücretli adam gibi ve misafir gibi olacaktır; yubil yılına kadar senin yanında çalışacaktır; o zaman kendisi ve kendisiyle beraber çocukları, senin yanından çıkacak, ve aşiretine dönecek, ve babalarının mülküne dönecektir. Çünkü onlar Mısır diyarından çıkardığım kullarımdır; köle olarak satılmayacaklardır. Ona sertlikle efendilik etmiyeceksin ve Allah'ından korkacaksın. Ve senin malın olacak köleye ve cariye gelince, etrafınızda olan milletlerden, onlardan köle ve cariye satın alacaksınız. Ve aranızda oturan gariplerin de çocuklarından, onlardan ve diyarınızdan doğmuş olup yanınızda bulunan aşiretlerinden satın alacaksınız; ve sizin malınız olacaktır. Ve onları kendinizden sonra miras mülk olarak çocuklarınıza bırakacaksınız, daimi kölelerinizi onlardan alacaksınız, fakat kardeşlerinize, İsrail oğullarına, birbirinize sertlikle efendilik etmiyeceksiniz”¹¹.

“Ve peygamber oğullarının karlılarından bir kadın Elişaya feryat edip dedi: Kocam kulun öldü; ve bilirsin ki o kulun RABDEN korkardı; ve alacaklı iki çocuğumu kendisine köle olsunlar diye onları almağa geldi. Ve Elişa ona dedi:...”¹².

Tevrat'taki tüm bu bilgilere göre değerlendirecek olursak; İbrani kölelerin kölelik süresi altı yıldır. Bu süre içinde belli başlı köle hakları vardır. Köle çalışacağı efendisinin yanına evli olarak gelmişse eşiyle beraber hür olabilir. Eğer ki efendisi tarafından evlendirilmişse sadece köle hür olabilir eşi ve çocukları efendisine aittir. Buna göre burada köleliği bir

⁸ Tevrat, Çıkış, 21/7,8.

⁹ Tevrat, Çıkış, 21/26,27.

¹⁰ Tevrat, Çıkış, 21/32.

¹¹ Tevrat, Levililer, 25/39,40,41,42,43,44,45,46.

¹² Tevrat, Krallar, 4/1.

meslek olarak yorumlamak mümkün olabilir¹³. Ayrıca kölelerin kendi aralarında sınıfları söz konusudur denilebilir. Zira ailesi tarafından cariye olarak satılan kızın, diğer yollardan elde edilenlere oranla daha fazla hakka sahip olması söz konusudur¹⁴.

Tevrat'taki efendilerinin kölelerine kötü davranışta bulunmamalarına dair emir ise kölenin değerini ortaya koymaktadır. Zira asıl olan çalışma düzeninin devamlılığıdır. Çalışanın kötü muamele görmesi çalışma kalitesinin düşmesi anlamına gelmekteydi ki bu durum ekonomik yapıyı kötü etkileyebilirdi. Diğer bir boyut ise insanın başka bir kişinin yanında çalışması demek, çalışanın zorbalık görmesi anlamına da gelmemeliydi¹⁵.

Bir Yahudi'nin diğer bir Yahudi'yi köle etmesi ve onu satın alması söz konusu olamaz. Ancak işçi statüsünde, bir Yahudi başka bir Yahudi'ye hizmet edebilir. Yahudiliğe göre köle kaynağı ancak başka bir kavimden elde edilebilir ve bu tarz köleliğin mülk, madde gibi tasarrufu yapılabilirdi¹⁶.

Yine Tevrat'ta köle edinme yollarından birinin borç karşılığı olduğunu görmekteyiz. Burada çalışma iş gücü borca mukabil takaslanması söz konusudur¹⁷.

İNCİL'DE KÖLELİK¹⁸

Gelecekteki Sıkıntılar

“¹⁶İşte, kurtların arasına koyunlar gibi gönderiyorum sizi. Yılan gibi akıllı, güvercin gibi saf olun. ¹⁷İnsanlardan sakının. Sizi mahkemelere verecekler, havralarında kamçılacaklar. ¹⁸Hatta benden ötürü valilerin ve kralların önüne çıkarılacaksınız. Böylece onlara ve uluslara tanıklık edeceksiniz. ¹⁹Sizleri mahkemeye verdikleri zaman, neyi nasıl söyleyeceğinizi düşünerek kaygılanmayın. Ne söyleyeceğiniz o anda size bildirilecek. ²⁰Çünkü konuşacak olan siz olmayacaksınız, Babanızın Ruhu sizin aracılığınızla konuşacaktır. ²¹«Kardeş kardeşini, baba çocuğunu ölüme

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tevrat, Çıkış, 21/1,2,3,4,5,6.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tevrat, Çıkış, 21/7,8.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tevrat, Çıkış, 21/26,27; ayrıca bkz. Tevrat, Çıkış, 21/32.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tevrat, Levililer, 25/39,40,41,42,43,44,45,46.

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tevrat, Krallar, 4/1.

¹⁸ Burada konuya geçmeden önce metod yönünü açıklamakta fayda vardır. Zira İncil'deki her bir bölümün başına verilen numaralar dipnot değil, bölümün kendi içindeki bab numaralarıdır. Alıntı yaptığımız İncilin orijinalitesine uygun düşmesi hasebiyle o numaraları atlamadan vermek istedik. Bizim referans yerine geçen dipnotlarımız ise aktarılan bilginin son kısmındadır. Ayrıca konuyu merak edenlere tam referans sağlaması için İncil'deki kölelik konusunun geçtiği babların konu başlıkları siyah harflerle başlık olarak verilmiştir.

teslim edecek. Çocuklar anne babalarına baş kaldırıp onları öldürtecekler.²² Benim adımdan ötürü herkes sizden nefret edecek. Ama sonuna kadar dayanan kurtulacaktır.²³ Bir kentte size zulmettikleri zaman ötekine kaçın. Size doğrusunu söyleyeyim, İnsanoğlu gelinceye dek İsrail'in tüm kentlerini dolaşmış olmayacaksınız.²⁴ Öğrenci öğretmeninden, köle de efendisinden üstün değildir.²⁵ Öğrencinin öğretmeni gibi, kölenin de efendisi gibi olması yeterlidir. Eğer insanlar evin efendisine Beelzebub derlerse, ev halkına daha neler demezler!"¹⁹.

Hardal tanesi ve maya benzetmeleri

³¹İsa onlara bir benzetme daha anlattı: «Göklerin Egemenliği bir adamın alıp tarlasına ektiği hardal tanesine benzer» dedi.³² «Hardal tüm tohumların en küçüğü olduğu halde, gelişince bahçe bitkilerinin boyunu aşar, ağaç olur. Öyle ki, gökte uçan kuşlar gelip dallarında barınır.»

³³İsa onlara başka bir benzetme anlattı: «Göklerin Egemenliği, bir kadının alıp tüm hamuru kabartmak için üç ölçek una karıştırdığı mayaya benzer.»

³⁴İsa bütün bunları halka benzetmelerle anlattı. Benzetme kullanmadan onlara hiçbir şey anlatmazdı.³⁵ Bu, peygamber aracılığıyla bildirilen şu sözün yerine gelmesi için oldu:

«Ağzımı benzetmeler anlatarak açacağım,

Dünyanın kuruluşundan beri

Gizli kalmış sırları dile getireceğim.»²⁰.

Acımasız Köle Benzetmesi

²¹Bunun üzerine Petrus İsa'ya gelip, «Ya Rab» dedi, «kardeşim bana karşı kaç kez günah işlerse onu bağışlamalıyım? Yedi kez mi?»²² İsa ona, «Yedi kez değil» dedi. «Yetmiş kere yedi kez derim sana.²³ Şöyle ki, Göklerin Egemenliği, köleleriyle hesaplaşmak isteyen bir krala benzer.²⁴ Kral hesap görmeye başladığında, kendisine on bin talant borcu olan bir köle getirilmiş.²⁵ Kölenin ödeme gücü olmadığından efendisi onun, karısının, çocuklarının ve bütün malının satılıp borcun ödenmesini buyurmuş.²⁶ Köle yere kapanıp efendisine, 'Bana karşı sabırlı ol! Sana bütün borcumu öderim' demiş.²⁷ Efendisi köleye acımış, borcunu bağışlayıp onu salıvermiş.²⁸ «Ama köle çıkıp gitmiş, kendisine yüz dinar borcu olan bir başka köleye rastlamış. Onu

¹⁹ İncil, Mat., 10:16-25.

²⁰ İncil, Mat., 13:31-34.

yakalayıp, 'Borcunu öde' diyerek boğazına sarılmış. ²⁹Bu köle yüzüstü yere kapanmış, 'Bana karşı sabırlı ol! Sana borcumu öderim' diye yalvarmış. ³⁰Ama ilk köle bunu reddetmiş. Gitmiş, borcunu ödeyinceye dek kalmak üzere adamı zindana attırmış. ³¹Öteki köleler, olanları görünce çok üzölmüşler. Efendilerine gidip bütün olup bitenleri anlatmışlar. ³²«Bunun üzerine efendisi köleyi yanına çağırmiş. 'Ey kötü köle!' demiş. 'Bana yalvardığın için bütün borcunu bağışladım. ³³Benim sana acıdığım gibi, senin de köle arkadaşına acıman gerekmez miydi?' ³⁴Bu öfkeyle efendisi, tüm borcunu ödeyinceye dek onu işkencecilere teslim etmiş. ³⁵«Eğer her biriniz kardeşini yürekte bağışlamazsa, göksel Babam da size öyle davranacaktır.»²¹.

Düğün şölenu benzetmesi

¹⁻²İsa söz alıp onlara yine benzetmelerle şöyle seslendi: «Göklerin Egemenliği, oğlu için düğün şölenu hazırlayan bir krala benzer. ³Kral, şölenu davet ettiklerini çağırılmak üzere kölelerini göndermiş, ama davetliler gelmek istememiş.

⁴«Kral yine başka kölelerini gönderirken onlara demiş ki, 'Davetlilere şunu söyleyin: Bakın, ben ziyafetimi hazırladım. Sığırlarım, besili hayvanlarım kesildi. Her şey hazır, gelin şölenu!' ⁵«Ama davetliler aldırmamışlar. Biri tarlasına, biri ticaretine gitmiş. ⁶Öbürleri de kralın kölelerini yakalayıp hırpalamış ve öldürmüşler. ⁷Kral öfkelenmiş. Ordularını gönderip o katilleri yok etmiş, kentlerini ateşe vermiş.

⁸«Sonra kölelerine şöyle demiş: 'Düğün şölenu hazır, ama çağırıldıklarım buna layık değilmiş. ⁹Gidin yol kavşaklarına, kimi bulursanız düğüne çağırın.' ¹⁰Böylece köleler yollara dökölmüş, iyi kötü kimi bulmuşlarsa, hepsini toplamışlar. Düğün yeri konuklarla dolmuş.

¹¹«Kral konukları görmeye geldiğinde, orada düğün elbisesi giymemiş bir adam görmüş. ¹²Ona, 'Arkadaş, üzerinde düğün elbisesi olmadan buraya nasıl girdin?' diye sorunca, adamın dili tutulmuş.

¹³«O zaman kral, uşaklarına, 'Şunun ellerini ayaklarını bağlayın, onu dışarıya, karanlığa atın!' demiş. 'Orada ağlayış ve diş gıcirtısı olacaktır.

¹⁴«Çünkü çağırılanlar çok, ama seçilenler azdır.»²².

²¹ İncil, Mat., 18:21-35.

²² İncil, Mat., 22:1-14.

Alçakgönüllülük örneği

“¹²Onların ayaklarını yıkadıktan sonra giyinip yine sofraya oturdu. Onlara, «Size ne yaptığımı anlıyor musunuz?» dedi. ¹³«Siz beni Öğretmen ve Rab diye çağırıyorsunuz. Doğru söylüyorsunuz, öyleyim. ¹⁴Ben Rab ve Öğretmen olduğum halde ayaklarınızı yıkadım; öyleyse, sizler de birbirinizin ayaklarını yıkamalısınız. ¹⁵Size yaptığımın aynısını yapmanız için bir örnek verdim. ¹⁶Size doğrusunu söyleyeyim, köle efendisinden üstün değildir. Elçi de kendisini gönderenden üstün değildir. ¹⁷Bildiğiniz bu şeyleri yaparsanız, size ne mutlu!”²³.

Dünyanın Nefreti

“¹⁸Dünya sizden nefret ederse, sizden önce benden nefret etmiş olduğunu bilin. ¹⁹Dünyadan olsaydınız, dünya kendisine ait olanı severdi. Ne var ki, dünyanın değilsiniz; ben sizi dünyadan seçtim. Bunun için dünya sizden nefret ediyor. ²⁰Size söylediğim sözü hatırlayın: 'Köle efendisinden üstün değildir.' Bana zulmettilerse, size de zulmedecekler. Benim sözüme uydularsa, sizinkine de uyacaklar”²⁴.

Aldığınız Çağrıya Göre Yaşayın

“¹⁷Ancak herkes Rab'bin kendisi için belirlediği duruma uygun biçimde, Tanrı'dan aldığı çağrıya göre yaşasın. Bunu bütün kiliselere duyuruyorum. ¹⁸Biri sünnetliyken mi çağrıldı, sünnetsiz olmasın. Bir başkası sünnetsizken mi çağrıldı, sünnet olmasın. ¹⁹Sünnetli olup olmamak önemli değildir. Önemli olan, Tanrı'nın buyruklarını yerine getirmektir. ²⁰Herkes ne durumda çağrıldıysa, o durumda kalsın.

²¹Köleyken mi çağrıldın, üzülme. Ama özgür olabiliyorsen, fırsatı kaçırma!
²²Çünkü Rab'bin çağrısını aldığı zaman köle olan kimse, şimdi Rab'bin özgürüdür. Özgürken çağrılan kişi de Mesih'in kölesidir. ²³Bir bedel karşılığı satın alındınız, insanlara köle olmayın. ²⁴Kardeşler, herkes ne durumda çağrıldıysa, Tanrı önünde o durumda kalsın”²⁵.

Bedenin Birliği

“¹²Beden bir olmakla birlikte birçok üyeden oluşur ve çok sayıdaki bu üyelerin hepsi tek bir beden oluşturur. Mesih de böyledir. "İster Yahudi ister Grek, ister köle ister özgür olalım, hepimiz bir beden olmak üzere aynı Ruh'ta vaftiz edildik ve hepimizin aynı Ruh'tan içmesi sağlandı. ¹⁴İşte beden

²³ İncil, Yu., 13:12-17.

²⁴ İncil, Yu., 15:18-20.

²⁵ İncil, 1Ko., 7:17-24.

tek üyeden değil, birçok üyeden oluşur. ¹⁵Ayak, "El olmadığım için bedene ait değilim" derse, bu onu bedenden ayırmaz. ¹⁶Kulak, "Göz olmadığım için bedene ait değilim" derse, bu onu bedenden ayırmaz. ¹⁷Bütün beden göz olsaydı, nasıl duyardık? Bütün beden kulak olsaydı, nasıl koklardık? ¹⁸Gerçek şu ki, Tanrı bedeninin her üyesini dilediği biçimde bedene yerleştirmiştir. "Eğer hepsi bir tek üye olsaydı, beden olur muydu?" ²⁰Gerçek şu ki, çok sayıda üye, ama tek beden vardır. ²¹Göz ele, "Sana ihtiyacım yok!" ya da baş ayaklara, "Size ihtiyacını yok!" diyemez. ²²Tam tersine, bedeninin daha zayıf görünen üyeleri vazgeçilmezdir. ²³Bedeninin daha az değerli saydığımız üyelerine daha çok değer veririz. Böylece gösterişsiz üyelerimiz daha gösterişli olur. ²⁴Gösterişli üyelerimizin özene ihtiyacı yoktur. Ama Tanrı, değeri az olana daha çok değer vererek bedende birliği sağladı. ²⁵Öyle ki, bedende ayrılık olmasın, üyeler birbirini eşit biçimde gözetin. ²⁶Bir üye acı çekerse, bütün üyeler birlikte acı çeker; bir üye yüceltilirse, bütün üyeler birlikte sevinir"²⁶.

Kutsal Yasa'nın Amacı

"²³Bu iman gelmeden önce Yasa altında hapsedilmiştik, gelecek iman açıklanıncaya dek Yasa'nın tutuklusuyduk.²⁴ Yani imanla aklanalım diye Mesih'in gelişine dek Yasa eğitmenimiz oldu. ²⁵Ama iman gelmiş olduğundan, artık Yasa'nın denetiminde değiliz. ²⁶Çünkü Mesih İsa'ya iman ettiğiniz için hepiniz Tanrı'nın oğullarısınız. ²⁷Vaftizde Mesih'le birleşenlerinizin hepsi Mesih'i giyindi. ²⁸Artık ne Yahudi ne Grek, ne köle ne özgür, ne erkek ne dişi ayrımı var. Hepiniz Mesih İsa'da birsiniz. ²⁹Eğer Mesih'e aitseniz, İbrahim'in soyundansınız, vaade göre de mirasçısınız"²⁷.

Sara'yla Hacer Örneği

"²¹ Kutsal Yasa altında yaşamak isteyen sizler, söyleyin bana, Yasa'nın ne dediğini bilmiyor musunuz? ²²İbrahim'in biri köle, biri de özgür kadından iki oğlu olduğu yazılıdır. ²³Köle kadından olan olağan yoldan, özgür kadından olansa vaat sonucu doğdu. ²⁴Burada bir benzetme vardır. Bu kadınlar iki antlaşmayı simgelemektedir. Biri Sina Dağı'ndandır, köle olacak çocuklar doğurur. Bu Hacer'dir. ²⁵Hacer, Arabistan'daki Sina Dağı'nı simgeler. Şimdiki Yeruşalim'in karşılığıdır. Çünkü çocuklarıyla birlikte kölelik etmektedir. ²⁶Oysa göksel Yeruşalim özgürdür, annemiz odur.²⁷ Nitekim şöyle yazılmıştır:

"Sevin, çocuk doğurmayan ey kısır kadın!

²⁶ İncil, 1Ko., 12:12-26.

²⁷ İncil, Gal., 3:23-29.

12 C. KUŞ, Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim'deki Kölelik Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler

Doğum ağrısı nedir bilmeyen sen,

Yükselt sesini, haykır!

Çünkü terk edilmiş kadının,

Kocasından daha çok çocuğu var."

²⁸ Kardeşler, İshak gibi sizler de vaat çocuklarıdır. ²⁹ Olağan yoldan doğan, Kutsal Ruh'a göre doğana o zaman nasıl zulmettiyse, şimdi de öyle oluyor. ³⁰ Ama Kutsal Yazı ne diyor?

"Köle kadınla oğlunu kov.

Çünkü köle kadının oğlu

Özgür kadının oğluyla birlikte

Asla mirasa ortak olmayacaktır."

³¹ İşte böyle, kardeşler, bizler köle kadının değil, özgür kadının çocuklarıyız"²⁸.

Köle-efendi ilişkileri

⁵ Ey köleler, dünyadaki efendilerinizin sözünü Mesih'in sözünü dinler gibi, saygı ve korkuyla, saf yürekle dinleyin. ⁶ Bunu, sırf insanları hoşnut etmek isteyenler gibi, göze hoş görünmek için yapmayın. Mesih'in kulları olarak Tanrı'nın isteğini candan yerine getirin. ⁷ İnsanlara değil, Rab'be hizmet eder gibi gayretle hizmet edin. ⁸ Çünkü ister köle ister özgür olsun, herkesin, yaptığı her iyiliğin karşılığını Rab'den alacağını biliyorsunuz.

⁹ Ey efendiler, siz de kölelerinize aynı şekilde davranın. Artık onları tehdit etmeyin. Onların ve sizin Efendinizin göklerde olduğunu ve insanlar arasında ayırım yapmadığını biliyorsunuz"²⁹.

Mesih'te Yeni Yaşam

⁹ Birbirinize yalan söylemeyin. Çünkü eski yaradılışı kötü alışkanlıklarıyla birlikte üzerinizden çıkarıp attınız, ¹⁰ eksiksiz bilgiye erişmek üzere Yaraticısının benzeyişinde tazelenen yeni yaradılışı giyindiniz. ¹¹ Bu yenilikte Grek ve Yahudi, sünnetli ve sünnetsiz, barbar, İskit, köle ve özgür ayırımı yoktur. Mesih her şeydir ve her şeydedir.

²⁸ İncil, Gal., 4:21-31.

²⁹ İncil, Ef., 6:5-9.

¹²Öyleyse, Tanrı'nın kutsal ve sevgili seçilmişleri olarak yürekte sevecenliği, iyiliği, alçakgönüllülüğü, sabır ve yumuşaklığı giyinin”³⁰.

Yeni Yaşamda Aile, Toplum İlişkileri

“²²Ey köleler, dünyadaki efendilerinizin her sözünü dinleyin. Bunu, sırf insanları hoşnut etmek İsteyenler gibi göze hoş görünen hizmetle değil, saf yürekle, Rab korkusuyla yapın. ²³⁻²⁴Rab'den miras ödülünü alacağınızı bilerek, her ne yaparsanız, insanlar için değil, Rab için yapar gibi candan yapın. Rab Mesih'e kulluk ediyorsunuz. ²⁵Haksızlık eden, ettiği haksızlığın karşılığını alacak, hiçbir ayırım yapılmayacaktır”³¹.

Ey efendiler, gökte sizin de bir Efendiniz olduğunu bilerek kölelerinize adalet ve eşitlikle davranın”³².

Yanlış Öğretilere Karşı Uyarı

“⁸Yasa'yı özüne uygun biçimde kullanan biri için, Yasa'nın iyi olduğunu biliyoruz. ⁹⁻¹⁰Çünkü şunu biliyoruz ki Yasa, doğru olanlar için değil, yasa tanımayanlar ve asiler, tanrısızlar ve günahkârlar, kutsallıktan yoksunlarla kutsala karşı saygısız olanlar, anne ya da babasını öldürenler, katiller, fuhuş yapanlar, oğlancılar, köle tüccarları, yalancılar, yalan yere ant içenler ve sağlam öğretiyi karşıt olan başka ne varsa, onlar için konmuştur”³³.

Uygun Olanı Öğret

“⁹Köleleri, her konuda efendilerine bağımlı olmaya özendir. Efendilerini hoşnut etsinler. Ters yanıt vermeden, ¹⁰hırsızlık yapmadan, tümüyle güvenilir olduklarını gösterebilirler. Böylece Kurtarıcımız Tanrı'yla ilgili öğretiyi her yönden çekici kılsınlar.

¹¹Çünkü Tanrı'nın bütün insanlara kurtuluş sağlayan lütfü ortaya çıkmıştır”³⁴.

İncil'deki kölelik hakkında değerlendirmelere bakacak olursak; pek çok yerde köle-efendi kelimeleri geçmektedir. Ancak bu yerlerden çoğunda benzetmelerle anlatım gerçekleştiği için, köle-efendi kavramlarını gerçek

³⁰ İncil, Kol. 3:9-12.

³¹ İncil, Kol., 3:22-25.

³² İncil, Kol., 4.

³³ İncil, 1Ti., 1:8-10.

³⁴ İncil, Tit., 2:9-10.

14 C. KUŞ, Tevrat, İncil ve Kur'ân-ı Kerim'deki Kölelik Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler

anlamlarından ziyade *yaratıcı-kul, yönetici-halk, önderlik yapan-öndere tabi olan* şeklinde değerlendirmek mümkündür³⁵.

İşgücü anlamındaki kölelik konusunun tespitinden yola çıkarak denilebilir ki; İncil'de insanların birbirlerinden üstün olmadığından bahseder. Misaller verilerek, bir beden her bir organının belli başlı görevlerinin olduğu ve bu organlardan birinin diğerinden üstün olmadığı belirtilir. Tüm organların birbirlerine ihtiyaç halinde yaşadığı gerçeği vardır. Böylece mal, mülk gibi maddi zenginlik sahiplerinin çalışanları olmazsa, eldeki zenginlikler bir gelecek ifade etmeyecektir. Yani hizmet ehli ile hizmetin sahibi birbirini tamamlar durumdadır. Diğer bir ifade ile efendi, hizmetin sahibi, köle ise hizmeti verendir³⁶.

Ayrıca İncil'de Efendi ile köle arasında herhangi bir ayırımın söz konusu olmadığı belirtilir. Kölenin efendisine karşı sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiğini; efendinin de kötü davranışlarda bulunmaması ve adaletli olmasını belirtilir³⁷.

İncil, köle tüccarlarından “yasa tanımayanlar” olarak bahseder ki bu da bizi insanın özgürlüğünün satılacak bir şey olmadığı anlamına ulaştırır. Ancak İncil, köleliği tamamen yasaklamamıştır. Belki de burada “insanın kendi rızası ile bir başkasının işi, koruması ve bakımı altına girmesi” konusu ile “zorla insan pazarlama”nın ayırımından bahsedilir. Ki o zaman, kölenin gerçek adı, pazarlanan ve rızasız kullanılan şahıs olarak tanımlanması yerine; rızalı bir şekilde hizmet veren ve bu hizmetin karşılığını yaşam idamesi olarak alan, şeklinde değerlendirilebilir. Böylece İncil'de de köleliğin gerçek manasının belli kurallar çerçevesinde karşılığını alan hizmet ehli olduğunun; ancak tarihi süreçte insanların kendi çıkarlarına göre hareket ederek ve manayı kötüye kullanarak, köleliğin rızasız insan ticareti formuna dönüştürüldüğü çıkarımına varabiliriz³⁸.

KUR'ÂN-I KERİM'DE KÖLELİK

“İman etmedikçe putperest kadınlarla evlenmeyin. Beğenseniz bile, putperest bir kadından, imanlı bir câriye kesinlikle daha iyidir. İman etmedikçe putperest erkekleri de (kızlarınızla) evlendirmeyin. Beğenseniz

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. İncil, Mat., 10:16-25.; Mat., 18:21-35; Mat., 22:1-14; Yu., 13:12-17; Yu., 15:18-20; 1Ko., 7:17-24; Gal., 4:21-31. Ayrıca benzetmelerle ilgili bilgiyi destekler nitelikteki olan *Hardal Tanesi ve Maya Benzetmesini* örnek olarak verebiliriz; Bkz. İncil, Mat., 13:31-34.

³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. İncil, 1 Ko., 12:12-26; Gal., 3:23-29; Kol.,3:9-12.

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. İncil, Ef., 6:5-9; Kol., 3:22-25; Kol., 4, Tit., 2:9-10.

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. İncil, 1 Ti., 1:8-10.

bile, putperest bir kişiden inanmış bir köle kesinlikle daha iyidir. Onlar (müşrikler) cehenneme çağırır. Allah ise, izni (ve yardımı) ile cennete ve mağfirete çağırır. Allah, düşünüp anlasınlar diye âyetlerini insanlara açıklar.”³⁹.

“(Harp esiri olarak) sahip olduğunuz cariyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kılındı. Allah'ın size emri budur. Bunlardan başkasını, namuslu olmak ve zina etmemek üzere mallarınızla (mehirlerini vererek) istemeniz size helâl kılındı. Onlardan faydalanmanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin. Mehir kesiminden sonra (bir miktar indirim için) karşılıklı anlaşmanızda size günah yoktur. Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.”⁴⁰.

“İçinizden, imanlı hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan imanlı genç kızlarınız (sayılan) cariyelerinizden alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir. Hep aynı köktensiniz (insanlık bakımından aranızda fark yoktur). Öyle ise iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost da tutmamaları şartı ve sahiplerinin izni ile onları (cariyeleri) nikâhlayıp alın, mehirlerini de normal miktarda verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı (uygulanır). Bu (cariye ile evlenme izni), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”⁴¹.

“Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşına, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlar (köle, cariye, hizmetçi ve benzerlerine) iyi davranın; Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez.”⁴².

“Allah, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da keffâreti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hallisinden on fakire yedirmek, yahut onları giydirmek, yahut da bir köle azat etmektir. Bunları bulamıyan üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğiniz takdirde yeminlerinizin keffâreti işte budur. Yeminlerinizi koruyun (onlara riayet edin). Allah size âyetlerini açıklıyor; umulur ki şükredersiniz!”⁴³.

³⁹ Kur'ân, 2/221.

⁴⁰ Kur'ân, 4/24.

⁴¹ Kur'ân, 4/25.

⁴² Kur'ân, 4/36.

⁴³ Kur'ân, 5/89.

16 C. KUŞ, Tevrat, İncil ve Kur'ân-ı Kerim'deki Kölelik Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler

“Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere, yolcuya mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir.”⁴⁴.

“Allah kiminize kiminizden daha bol rızık verdi. Bol rızık verilenler, rızıklarını ellerinin altındakilere verip de bu hususta kendilerini onlara eşit kılmazlar. Durum böyle iken Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?”⁴⁵.

“Gerçekten müminler kurtuluşa ermiştir.”⁴⁶.

“Ancak eşleri ve ellerinin sahip olduğu (câriyeleri) hariç. (Bunlarla ilişkilerden dolayı) kınanmış değillerdir.”⁴⁷.

“Evlenme imkânını bulamayanlar ise; Allah, lütfu ile kendilerini varlıklı kılincaya kadar iffetlerini korusunlar. Ellerinizin altında bulunanlardan (köleler ve câriyelerden) mükâtebe yapmak isteyenlerle, eğer kendilerinde bir hayır (kabiliyet ve güvenilirlik). görüyorsanız, hemen mükâtebe yapın. Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin. Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde edeceksiniz diye, namuslu kalmak isteyen câriyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları zor altında bırakırsa, bilinmelidir ki zorlanmalarından sonra Allah (onlar için) çok bağışlayıcı ve merhametlidir.”⁴⁸.

“Ey Peygamber! Mehirlerini verdiği hanımlarını, Allah'ın sana ganimet olarak verdiği ve elinin altında bulunan cariyesi, amcanın, halanın, dayının ve teyzenin seninle beraber göç eden kızlarını sana helâl kıldık. Bir de Peygamber kendisiyle evlenmek istediği takdirde, kendisini peygambere hibe eden mümin kadını, diğer müminlere değil, sırf sana mahsus olmak üzere (helâl kıldık). Kuşkusuz biz, hanımları ve ellerinin altında bulunan cariyesi hakkında müminlere neyi farz kıldığımızı biliriz. (Bu hususta ne yapmaları lâzım geldiğini onlara açıkladık) ki, sana bir zorluk olmasın. Allah bağışlayandır, merhamet edendir.”⁴⁹.

“(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığımız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onlara iyice vurup sindirince bağı sıkıca bağlayın (esir alın). Savaş

⁴⁴ Kur'ân, 9/60.

⁴⁵ Kur'ân, 16/71.

⁴⁶ Kur'ân, 23/1.

⁴⁷ Kur'ân, 23/6.

⁴⁸ Kur'ân, 24/33.

⁴⁹ Kur'ân, 33/50.

sona erince de artık ya karşılıksız veya fide karşılığı salıverin. Durum şu ki, Allah dileseydi, onlardan intikam alırdı. Fakat sizi birbirinizle denemek ister. Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların yaptıklarını boşa çıkarmaz.”⁵⁰.

“Kadınlardan zihâr ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin karılarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir. Size öğütlenen budur. Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır.”⁵¹.

“Gerçekten insan, pek hırslı (ve sabırsız) yaratılmıştır. Kendisine fenalık dokunduğunda sızlanır, feryat eder. Ona imkân verildiğinde ise pinti kesilir. Ancak şunlar öyle değildir: Namaz kılanlar, Ki, onlar namazlarında devamlıdırlar (ihmal göstermezler;). Mallarında, belli bir hak vardır, Sâile ve mahrûma(vermek için). Ceza (ve hesap) gününün doğruluğuna inananlar; Rab'lerinin azabından korkanlar, Ki Rab'lerinin azabı(na karşı) emin olunamaz; Irzlarını koruyanlar Ancak eşlerine ve cariyelerine karşı müstesna; çünkü onlar kınanmaz; Bundan öteye (geçmek) isteyenler ise, onlar taşkınların ta kendileridir.”⁵².

“Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere, yolcuya mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir.”⁵³

“Allah, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da keffâreti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hallisinden on fakire yedirmek, yahut onları giydirmek, yahut da bir köle azat etmektir. Bunları bulamıyan üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğiniz takdirde yeminlerinizin keffâreti işte budur. Yeminlerinizi koruyun (onlara riayet edin). Allah size âyetlerini açıklıyor; umulur ki şükredersiniz!”⁵⁴.

“Evlenme imkânını bulamayanlar ise; Allah, lütfu ile kendilerini varlıklı kılincaya kadar iffetlerini korusunlar. Ellerinizin altında bulunanlardan (köleler ve câriyelerden) mükâtebe yapmak isteyenlerle, eğer kendilerinde bir hayır (kabiliyet ve güvenilirlik) görüyorsanız, hemen mükâtebe yapın.

⁵⁰ Kur'ân, 47/4.

⁵¹ Kur'ân, 58/3.

⁵² Kur'ân, 70/19,20,21,22,23,24,25,26,27,28,29,30,31.

⁵³ Kur'ân, 9/60.

⁵⁴ Kur'ân, 5/89.

Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin. Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde edeceksiniz diye, namuslu kalmak isteyen câriyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları zor altında bırakırsa, bilinmelidir ki zorlanmalarından sonra Allah (onlar için) çok bağışlayıcı ve merhametlidir.”⁵⁵.

Kur'an-ı Kerim'in 'kölelik' konusuna yaklaşımını doğru kavrayabilmek için öncelikle Yüce Rabbimizin insana yüklediği anlamı kavramalıyız: İnsan ferdi boyutta fenomenler dünyasındaki insandır ve varoluş amacı, özünde olan 'Üstün İnsan'ı oluşturmaktır. Ona düşen içindeki gizil güçleri, Yaratıcı'nın yaratmasıyla birlikte eyleme dönüştürmektir. Kur'an-ı Kerim bu hususa dikkatlerimizi söyle çekmektedir: “*Ben, cinleri ve insanları, ancak (üflediğim ruhum vasıtasıyla içlerine yerleştirdiğim) Tanrısal Modelimi oluşturmaları için yaratmış bulunuyorum.*”⁵⁶. Böylece dişi-erkek, genç-yaşlı, hür-köle, ayırımına bakılmaksızın, Kur'an-ı Kerim'e göre yaratıcının herkese kendi ruhundan üflediği bilgisi ile köle-efendi eşitsizliğini çürütmek mümkündür. Yani insanların doğuştan yek ruhtan beslenmeleri ve o ruhun üflemesi sonucu hayat bulmaları, işin temelinde eşitliğin olduğunu göstermektedir. İnsanoğlunda sonradan çıkan kölelik kavramı ve köle-efendi kavramındaki eşitsizlik, yaradılıştan olmasa gerek.

Köle-Efendi ilişkisini düzenlemeyi hedefleyen İslâmiyet, daha önceki hukuk sistemlerinde bulunan kölelik müessesini iki açıdan medenî bir kalıba sokmuştur:

a) Köleliğin sebeplerini hafifletmiştir. Mesela, daha önce ve özellikle Roma ve benzeri hukuk sistemlerinden dokuz ona çıkan kölelik sebeplerini ikiye indirmiştir. Ayrıca insanlığın fitratına ters olan bu müesseseyi ortadan kaldırmak için çeşitli tedbirler almıştır. Köle âzâd etmenin manen teşvik edilmesi; kölelere imkân tanınarak bedelini ödemek şartıyla âzâd olabilme imkânının verilmesi (mükâtebe); kölelerin bu durumdan kurtarılması İçin onlara zekât verilmesinin tavsiye edilmesi ve zihâr, yemin bozma ve benzeri bazı suçlardan dolayı dinî bir müeyyide olarak konulan keffâretlerin birinci alternatifi olarak köle âzâd etmeyi şart koşması bunlara misâl olarak verilebilir.

b) Köleliğin medeni hale sokulmaya çalışılmasının İkinci yolu da mevcut kölelere meşru dairede iyi mu'âmele edilmesini ısrarla tavsiye

⁵⁵ Kur'an, 24/33.

⁵⁶ Rûveyda, Sağlam İnce, *Kur'an-ı Kerim'de Kölelik Konusu (Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ansttitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı, Ankara, 2010, s. 305.

etmesidir. Bugün bile bir kısım Müslümanlar sırf Müslüman oldukları için medeniyim diyen insanlar tarafından öldürülürken ve onlara temel hak ve hürriyetleri dahi çok görülürken; İslâmiyet, köleleri, buldukları ailenin fertleri gibi kabul etmiş ve korumuştur. Hatta Osmanlı arşivlerinde bulunan mahkeme kararlarında Hıristiyan kölelerin yemin ederken dinî inançlarına uygun tarzda yemin etmesi ve mesela "İncil'i Hz. İsa'ya indiren Allah'a yemin ederim ki..." demesi, bu zikrettiklerimize en müşahhas delilidir⁵⁷.

Bu itibarla İslâmiyet köleliği, toplumsal hayat sistemi üzerinde hiçbir kötü etki bırakmaksızın, zamanla kendi kendini yok etmeğe yeterli, hayat gidişiminde hiçbir kimseye herhangi bir değişimi hissettirmeyecek bir formülle kabul etmiş ve bu gayeye ulaşmak için de etki bakımından en iyiye, sonuç bakımından da en doğruya götürecektir kuvvetli vesileleri uygulamıştır. Bu vesileler, bir yandan, köleliğin gelişimini, beslemeni ve varlığını sağlayan kaynakların daraltılmasını, diğer yandan da azatlamaya ve özgürlüğe götüren kapıların genişlemesini sağlamıştır⁵⁸.

İslâmiyet'in gelmesiyle köleliğin birden ortadan kaldırılmaması kölelerin ve köle sahiplerinin ekonomik ve sosyal hayatta birden zorluk yaşamaması adına yararlı olacaktır. Böylece manen köle âzâd etmenin teşviki ile köleliğin insani değer boyutunda toplumu hazırlama aşamasına girmiştir, denilebilir.

İslâm adaletsizliğe karşı oldukça duyarlı bir toplum içerisinde doğmuştur. Doğuş döneminde her zümreden insan Müslüman olmakla birlikte özellikle "ezilmişlerin" desteği büyük olmuştur. İlk Müslümanların çoğu köle, küçük esnaf ve sanatkârlardan müteşekkildi. Bunun sebebi İslâm'ın "adalet" kavramı ve uygulamasına verdiği önem idi. Bu kavram, insanın ferdi hayatında dengeli olmasından başlayarak yönetim işlevini görenlerin zulümden kaçınmalarına kadar uzanan bir kavramdı⁵⁹.

Öte yandan "köle azâdı" kavramı, Köleliğin kademeli olarak silinmesindeki ilk basamak olarak görülebilir. İslâmiyet, köle azâdı konusunda insani değerleri arttırır bir nitelikte hükümler içermektedir. Bunun önemli bir örneği Kur'an buyruklarında yer almaktadır: "*Allah, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun*

⁵⁷ Ahmet Akgündüz; Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul, 1999, s. 314-315.

⁵⁸ Ali Abdu'l-Wahid Wafi, "İslâmiyete Göre Kölelik", Çev. Kemal Işık, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.IX-X, Yıl:1961, TTK Basımevi, Ankara, 1962, s. 207.

⁵⁹ Ahmet Tabakoğlu, *Toplu Makaleler-I İktisat Tarihi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1995, s.446.

da keffâreti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hallisinden on fakire yedirmek, yahut onları giydirmek, yahut da bir köle azat etmektir. Bunları bulamıyan üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğiniz takdirde yeminlerinizin keffâreti işte budur. Yeminlerinizi koruyun (onlara riayet edin). Allah size âyetlerini açıklıyor; umulur ki şükredersiniz!”⁶⁰.

Yine örnek olarak verilecek olan iki ayette, hürlerin yaptıkları hataların kefareti olarak köle azâd etmelerinin münasip olmasından bahseder ki, bu da kölelerin özgür statüsüne atılan bir başka adım olarak İslâm literatüründe yer almaktadır: “Kadınlardan zihâr ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin karılarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir. Size öğütlenen budur. Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır.”⁶¹. Başka bir ayette; “Yanlışlıkla olması dışında bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin, mümin bir köle azat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir. Meğer ki ölünün ailesi o diyeti bağışlamış ola. (Bu takdirde diyet vermez). Eğer öldürülen mümin olduğu halde, size düşman olan bir toplumdaki ise mümin bir köle azat etmek lâzımdır. Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir toplumdaki ise ailesine teslim edilecek bir diyet ve bir mümin köleyi azat etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin, Allah tarafından tevbesinin kabulü için iki ay peşpeşe oruç tutması lâzımdır. Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir.”⁶².

“Kadınlardan zihâr ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin karılarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir. Size öğütlenen budur. Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır.”⁶³. “Yanlışlıkla olması dışında bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin, mümin bir köle azat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir. Meğer ki ölünün ailesi o diyeti bağışlamış ola. (Bu takdirde diyet vermez). Eğer öldürülen mümin olduğu halde, size düşman olan bir toplumdaki ise mümin bir köle azat etmek lâzımdır. Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir toplumdaki ise ailesine teslim edilecek bir diyet ve bir mümin köleyi azat etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin, Allah tarafından tevbesinin kabulü için iki ay peşpeşe oruç tutması lâzımdır. Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir.”⁶⁴

⁶⁰ Kur'ân, 5/89.

⁶¹ Kurân, 58/3.

⁶² Kur'ân, 4/92.

⁶³ Kurân, 58/3.

⁶⁴ Kur'ân, 4/92.

Görüldüğü üzere köle âzâdı hususu İslâm dininin manevi boyutu açısından hürleri teşvik edici niteliktedir. Oysa eldeki bilgilere göre İslamiyet'ten önce âzâdlama kapılarının darlığını ortaya koymaktadır. Buna ancak bir yol olup, bu da kölesini âzâd etme hususunda efendisinin göstereceği isteğe bağlıydı. Bu istek gösterilmediği müddetçe, köle ve ailesi sonsuzluğa kadar kölelik zinciri ile bağlı olarak kalmağa mahkûmdu. Diğer taraftan dinlerin çoğu efendinin kölesini azat etmesini mahzurlu görüyor ve ancak özel hallerde, güç şartlarla ve bir takım karışık dinî ve adlî formalitelerin tamamlanmasından sonra, bu yetkiyi kendisine veriyordu. Bütün bunlardan fazla olarak, kölesini azat ettiği için devlete büyük bir para cezası vermek zorunda bırakılıyordu. Çünkü bu dinlere göre, azatlama ile devletin haklarından birisi kaybedilmiş oluyordu. Neticede, İslâmiyet, azatlama kapılarının böylesine dar ve şartlarının da böylesine ağır olduğu bir anda geldi. Bütün bu ağır kayıtları kaldırarak, kölelere özgürlük kapılarını ardına kadar açtı. Onların âzâdlanmaları hususunda binlerce fırsatlar meydana getirdi. Kısa bir süre içinde, kölelik sistemini tamamıyla ortadan kaldırmağa yeterli bazı azatlama sebeplerini araştırdı⁶⁵.

İslâmiyet âzâdlama konusunda daha da ince noktalara değinmiştir. Efendinin, kölesinin azadlanmasına açık olarak delâlet eden her sözünü, azadlama sebeplerinden biri olarak kabul etmiştir. Yine efendisinin, sözünü ciddi veya şaka mahiyetinde söylemiş olması, buna zorlanmış veyahut sırf kendi ihtiyariyle söylemiş olması, normal durumda veya içki ve buna benzer yasaklanmış olan diğer bazı maddeleri kullanmak suretiyle düşünce kabiliyetinden yoksun olması hallerinde, sarfetmiş bulunduğu sözler de aynı hükme tabi kılınmıştır. Ayrıca "Tedbir" denilen bir durum söz konusudur ki, bu husus da köle yararınadır. Tedbir, efendisinin ölümünden sonra, kölesinin azat edilmesini vasiyet etmiş olmasına delâlet eden bir sözü söylemiş bulunmasıdır. Efendileri hayattayken, "mudebber" denilen bu tür kölelerin satılması, rehin verilmesi ve hediye edilmesine dair tüm aktarımlarda bulunulması yasaklanmıştır. "Mudebber" köle cariye ise "Tedbirinden" sonra, bunun doğuracağı çocuklar da aynı hükme tabi kılınmıştır. Varisleri bunu, ister ikrar etsinler, ister etmesinler, efendisinin ölümünden sonra, cariye ile birlikte çocukları da azatlanmış olurlar. Burada belirtmelidir ki, Cariyenin Efendisinden nesebi maruf bir çocuk dünyaya getirmişse, çocuk doğduğu andan itibaren, anne ise, efendisinin ölümünden itibaren, özgürlüklerine kavuşmuş olurlar. Bundan sonra "Ummu'l-Veled", (Fakihlerin, bu neviden her köle kadına vermiş oldukları şer'i isim budur) efendisinden başka birisinden bir çocuk dünyaya getirecek olursa, bu

⁶⁵ Ali Abdu'l-Wahid Wafî, "İslâmiyete Göre Kölelik", s.210.

çocukta aynı hükme tabi olup, efendinin ölümünden sonra annesi ile beraber azatlanmış olurlar⁶⁶.

Köle azatlamada uygulanan bir başka usul ise, Mükâtebe'dir. Mükâtebe, kölenin efendisine belirli bir mal ya da para vermesi karşılığında, efendisi tarafından azad edileceğine dair, köle ile efendi aralarındaki anlaşmadır⁶⁷.

*Mükâtebe*ye tâbi olan kişi ancak ödemeleri tamamlandığında özgür olabilir. Tabii ki, ödemelerin tamamlanmasına yakın, bir indirimde anlaşılırdı. *Mükâtebe* ile hem efendi tarafını hem de köleyi bağlayan bir sözleşmeydi. Taraflardan herhangi biri anlaşmayı karşı tarafın aleyhine kullanamazdı. Fakat efendi özgür bırakmayı hayır işi olarak görür ve kölesinin çalışma süresini kısaltabilir ya da çalışma şartlarından vazgeçerek kölenin lehine kararlar verebilirdi. Bunun karşılığında efendilerinin de kölelerden sağladığı yararlar vardı. Kölelerin çalışma sürelerinin kısaltılması efendilerinin işini kolaylaştırıyordu; çünkü yaşam boyu köleler kaçma eğilimli ya da tembel olduklarından iş kalitesini ya da üretim sayısını azaltıyorlardı. Ama *mükâtebe* usulü ile efendiler kısa zamanda hem kaliteli üretim elde ediyorlar hem de köleler özgürlüklerini alma adına az zamanda çok iş yapıyorlardı⁶⁸.

Görüldüğü gibi, İslâmiyet kölelerin özgürleşmesi için titiz davranmış ve onlara, kendi boyunlarını kölelik zincirinden kurtarmak için anlaşmış oldukları malı toplayabilme hususunda, hür insanlar gibi davranmak, akidler yapmak, ticaretle meşgul olmak, almak ve satmak, yeterliklerini vermiştir. Bütün Müslümanları, onlara yardıma davet etmiş ve sadakalarını onlara vermeğe teşvik etmiştir⁶⁹.

Mükâtebe hususu Kur'an'da şöyle yer almaktadır: “*Evlenme imkânını bulamayanlar ise; Allah, lütfu ile kendilerini varlıklı kıluncaya kadar iffetlerini korusunlar. Ellerinizin altında bulunanlardan (köleler ve câriyelerden) mükâtebe yapmak isteyenlerle, eğer kendilerinde bir hayır (kabiliyet ve güvenilirlik) görüyorsanız, hemen mükâtebe yapın. Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin. Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde edeceksiniz diye, namuslu kalmak isteyen câriyelerinizi fuşşa zorlamayın. Kim onları zor altında bırakırsa, bilinmelidir ki*

⁶⁶ Ali Abdu'l-Wahid Wafi, “İslâmiyete Göre Kölelik”, s.210-211.

⁶⁷ Ali Abdu'l-Wahid Wafi, “İslâmiyete Göre Kölelik”, s.211.

⁶⁸ Halil İnalçık, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeği”, *Doğu-Batı Makaleler II*, Doğu Batı, Ankara, 2008, s.129.

⁶⁹ Ali Abdu'l-Wahid Wafi, “İslâmiyete Göre Kölelik”, s.211.

zorlanmalarından sonra Allah (onlar için) çok bağışlayıcı ve merhametlidir.”⁷⁰.

Bu ayetle mukâtebe'nin hukuki boyutu desteklenmiştir. Böylece köle, kendisine verilmiş olan, iradesini kullanabilme yeteneğini hayata geçirme şansı yakalamıştır. Verilen ayet örneğini destek alarak ve Mukâtebe'nin belirli bir bedel karşılığında kölenin azâdedilmesi için efendisi ile arasında yaptığı anlaşma demek olduğunu hatırlayarak; denilebilir ki, bu usul kölenin değerinin ve azâdlanmasının çok kısıtlı olduğu İslâmiyet öncesi dönemden, kölenin muhatap alındığı ve onu dikkate alıp onunla anlaşma yapıldığı bir döneme geçilmiştir. Ayrıca elimizdeki “köle'nin mukâtebe isteğini yerine getirmek dinen vacibtir”⁷¹ bilgisi ise Kur'an'ın adalet sistemini apaçık belli etmektedir.

Tüm bu bilgilerin doğrultusunda Kur'an'ın köleliği keskin bir biçimde yasaklamadığını, ancak köle ve hizmet ehlinin mukatebe usulü ile muhatap alınarak, onlara toplumda bir statü kazandırdığı yorumuna varabiliriz. Köleliğin Kur'an'da olması ve yasaklanmaması demek adaletsizlik anlamına da gelmemelidir. Şöyle ki, Kur'an'daki köle kavramı, iş devamlılığını ve maddi yaşantıyı sağlayan toplum organlarından biridir. Ki biz bu eşitliği mukatebe usulünün getirilmesinde görebiliriz. Ortada bulunan ve yaşanan efendi-köle eşitsizliği ise Kur'an'ın kendisinden değil; ekonomik yapıda çıkar elde etmek isteyen efendilerden kaynaklıdır.

Ayrıca ekonomiyi işleyen asıl iş gücü kölelerin elindeydi. Bunun için Kur'an'ın köleliği birden yasaklaması tüm sistemi altüst edebilirdi. Bunun yerine hizmet ehlini esirlikten çıkarıp muhatap alınacak bir duruma getirmiştir ki bu durumda insanların yaşam idamesi ve ekonomisi sekteye uğratmayacaktı.

Burada aklımıza gelen iki husus bulunmaktadır. Biri, Kur'an'ın köle kavramı; diğeri toplumun köle anlayışı. Toplumun köle anlayışı maksadını aşmış, olay tamamen mal-mülk elde edinmeye varmıştır. Kur'an'da ise ‘toplumun köle anlayışındaki eşitliksiz ve hakları olmayan kölelik şekli’ öngörülmez ve kabul edilmez. Bunun yerine Mukatebe yapılan kölelik kavramını bize sunar, ki bu da bizi emek gücü, işçi ve hizmet ehli anlamlarına götürmektedir. Kur'an köleyi, toplumun esirlik ve mal statüsünden çıkarıp, muhatap alınacak olan işçi, hakları olan hizmet ehli statüsüne yerleştirmiştir. İslamiyet doğduğunda yoğun olarak köle ve ezilmişlerin rağbet etmesi, bu durumu destekler niteliktedir.

⁷⁰ Kur'an, 24/33.

⁷¹ Ali Abdu'l-Wahid Wafı, “İslâmiyete Göre Kölelik”, s.211.

Köleliğin Kaldırılması

Köleliğin kaldırılmasındaki nedenlerin başında Sanayi İnkılabı gelmektedir. Makineleşmenin üretimde devreye girmesi, insan gücüne ihtiyacı azaltmış ve zaman içerisinde köleliğe ihtiyaç duyulmaz hale gelmiştir, diyebiliriz. Yani İnsanoğlu kutsal kitaplarda önerilen yaşam biçimine uygun olsun diye köleliği kaldırmış değildir.

Köleliğin XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren kaldırılma aşamasına girdiği görülmektedir. Bunda insan hakları alanında meydana gelen olumlu gelişmelerin, uluslararası hukuk alanında sürekli barış fikrinin yerleşmesinin rolü olduğu kadar sanayi devriminden sonra kölelerin tarım işletmelerinde, sanayi işçiliğinde ve toplumun diğer hizmet alanlarında pahalıya mal olan bir iş gücü haline gelmesinin de rolü olsa gerektir. Kölelik Fransa'da 1789 devriminden sonra, İngiltere'de 1807 yılında yasaklanmış, fakat Avrupa'da bütünüyle tasfiyesi XIX. yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise kölelik, ancak köleliğe karşı olan Kuzey devletlerinin galip geldiği iç savaş (1861-1864) sonrasında yasaklanmıştır. 1950'de imzalanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve tamamlayıcı protokollerinde garanti edilen haklar arasında köle halinde bulundurulmama hakkı da vardır. Osmanlı Devleti'nde köleliğin yasaklanması yolundaki ilk teşebbüs 1847'de İstanbul köle pazarının kapatılmasıyla başlar. Pazarın kapatılması köle alım satımını bütünüyle önlemediyse de buna bir darbe vurduğu inkâr edilemez. Bunu 1857'de Hicaz bölgesi hariç zenci köle ticaretinin yasaklanması izledi. Osmanlı Devleti 1890'da zenci esirlerin ticaretini yasaklayan Brüksel Sözleşmesi'ni imzaladı. Daha çok Kafkasya bölgesinden yapılmakta olan beyaz köle ticaretinin yasaklanması ise II. Meşrutiyetten sonra gerçekleşti (1909). İran'da kölelik 1906 anayasasıyla yasaklandı. Diğer İslam ülkelerinde köleliğin bütünüyle ortadan kaldırılışı XX. Yüzyılın ortalarına kadar tamamlandı⁷².

Sonuç

Öncelikle çok yönlü araştırmaya ve yorumlamaya açık olan kölelik konusu, sosyolojik, ekonomik, dini, hukuki, psikolojik ve tarihi alanlarda yer alabilen bir konudur ve bu konuların birbirinden bağımsız olmadığı görülmektedir. İlahi kitaplarda geçen kölelik konusu sadece dini anlam taşımayıp, pek çok alanda da kendini göstermektedir. Olayın sosyal, hukuki, ekonomik yönlerinin de mevcut olduğu yorumuna varabiliriz. Dolayısıyla

⁷² M. Akif Aydın; Muhammed Hamidullah, "Köle", s.245.

konu çok detaylı olduğu için, araştırmamız ve yorumlarımız bir ön çalışma mukabilindedir.

Evrensel olan İncil ve Kur'an-ı Kerim'den farklı olarak Tevrat, İsrailoğulları'na indirildiği için, köleliğin nedenlerinin farklı olduğunu görmekteyiz. Zira Tevrat'a göre köle diğer kavimlerden elde edilebilirdi. Ancak efendinin kölesine davranışı konusunda belli başlı kuralların olduğunu ve kötü muameleden uzak durulması gerektiği anlamını çıkarabiliriz. Bu durumda, Tevrat'ta köle azadının sinyallerini alabiliriz. Mesela: *“Ve eğer bir adam kölesinin gözüne yahut cariyesinin gözüne vurur ve onu sakat ederse, gözü yerine onu hür olarak salıverecektir. Ve eğer kölesinin yahut cariyesinin dişini düşürürse, dişi yerine onu hür olarak salıverecektir”*⁷³. *“Eğer öküz bir köleyi yahut bir cariyeyi süserse, onların efendisine otuz şekel gümüş verilecek ve öküz taşlanacaktır”*⁷⁴. Görüldüğü gibi burada kölenin azatlama yolunun efendisinin ona zarar vermesi sonucu olabilmektedir. Tabi bu tam bir azatlama şekli olmamakla birlikte, köleye kötü davranışın önüne geçilmesi için, bir yöntemdir, diyebiliriz. Zira kölenin hür olarak salıverilmesi efendinin işlerinin aksaması anlamına gelecekti.

Özetle, yaşam idamesine yapılan hizmetçi görevindeki kölenin, hizmette devamlılığı için kötü muamele görmemesi gerekmektedir. Burada yani Tevrat'ta kölenin tasarrufu yapılan eşya statüsünden ziyade, kendisine bazı haklar verilen şahıs şeklinde yorumlanabilir.

Öte yandan, *Eğer efendisi ona bir kadın verir ve o kendisine oğullar yahut kızlar doğurursa, kadın ve çocuklar efendisinin olacak ve kendisi yalnız çıkacaktır. Fakat eğer köle açıkça: Efendimi ve karımı ve çocuklarımı seviyorum, hür çıkmayacağım, derse, efendisi onu Allah'a yaklaştıracak; ve onu kapıya yahut kapının süvesine yaklaştıracak, ve onun kulağını biz ile delecek, ve kendisine ebediyen hizmet edecektir”*⁷⁵. Tevrat'ta bazı yerlerde köleye kötü muamelenin reddi konusu geçerken, kulağın biz ile delinip işaretlenmesi konusu ise kötü muameleyle girmiyor mu acaba? Buradaki olay, kölenin süreli ve süresiz halini göstermek için olabilir. Süreli köle, süresi dolunca gitme hakkına sahipken; süresiz köle efendisinin himayesinde olup ebediyen efendiye ait olma niteliğini taşır ve bunun nişanesi ise bizlenmesi olabilir.

İncil'de ise efendi-köle kavramlarını iki gruba ayırmam mümkündür. Biri yukarıda örneklediğimiz babların sonunda yaptığımız açıklamalardaki

⁷³ Tevrat, Çıkış, 21/26,27.

⁷⁴ Tevrat, Çıkış, 21/32.

⁷⁵ Tevrat, Çıkış, 21/1,2,3,4,5,6.

26 C. KUŞ, Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim'deki Kölelik Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler

gibi “benzetmeler”dir. Burada köle-efendi kavramları gerçek anlamlarından ziyade *yaratıcı-kul, yönetici-halk, önderlik yapan-öndere tabi olan* şeklinde değerlendirilebilir. Ancak asıl değerlendirmeye alacağımız nokta, iş gücü olan köle kavramında İncil'in çalışan ile iş sahibi arasında adaletin olması gerektiği hususu ağırlık kazanmaktadır. Yani Yaratıcının katında çalışan ve çalıştıran arasın üstünlük olmadığı ve adalet mekanizmasının ‘asıl kılındığı’ durumla karşı karşıyayız⁷⁶.

Köle-efendi arasındaki adalet mekanizmasının gerekliliği hususunu savunan İncil, bünyesinde hem köle kavramına yer verir hem de köle ticaretinin yasadışı olduğunu belirtir. Bu durum ilk bakışta tezat gibi görünse de gerçekte rızalı ve rızasız iş gücünün farkını ortaya koymaktadır. Köle tüccarının yasa tanımayanlardan sayılması, iş gücünün rızasız bir biçimde olmaması gereğini göz önüne koymaktadır. Böylece burada, açıkça köleliğin rızalı bir biçimde hizmete giren iş gücü olduğu yorumuna varabiliriz.

İslamiyet'in gelişinden sonra da kölelik tamamen kaldırılmamıştır. Çünkü kölelik, yaşam idamesi için vazgeçilmez maddi kazanç ve iş gücü idi. Bunun için Kur'an çözüm olarak, köleyi muhatap alınan şahıs şekline sokmuştur. Böylece hem üretim devam edecek hem de üretimi gerçekleştirenin yaşamı refaha ulaşmış olacaktır. Bu konu ile ilgili, Kur'an'da köleliğin bahsi geçen ayetlerde, dikkatimizi çeken iki husus daha bir yoğunluk kazanmaktadır. Bunlardan biri “mukatebe”, diğeri “âzâd”dır. Her iki husus da köleyi eşya gibi görülmekten çıkarıp, muhatap alınacak şahıs haline getirmiştir. Böylece insanoğlunun hayatının idamesi için vazgeçilmez işgücü ve hizmet unsuru olan kölelik yumuşatılarak, zaman içinde kendini tamamlayıp form değiştirmeye zemin hazırlamıştır.

Kutsal kitaplardaki kölelik konusu ile ilgili yerlerin tespiti ve yorumuna dayalı olan bu çalışma ile köle-efendi arasında belli bir düzene yönelik metotların olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Burada köleliğin insani değerlerini tartışmaktan ziyade kendi döneminde, köleliğin -çağının ruhuna uygun olarak- emek ve iş gücü taraflarının ön plana çıktığını görmekteyiz. Tüm bu kitaplarda kölelik tamamen yasaklanmamıştır. Ancak adaletli olunmasını emreden çeşitli hukuksal kurallarla, kölelik iş gücü statüsünde önem kazanmış ve işgücünün, yani üretimin devamlılığı için adalet mekanizmasının, ağırlık kazanılması öngörülmüştür. Böylece toplumun

⁷⁶ Bu açıklama için özellikle, İncil, 1 Ko., 12:12-26; Gal., 3:23-29; Kol.,3:9-12, bölümlerine bakılmalıdır.

zihniyetinde oluşturulmuş, efendi çıkarına bağlı olan, kölelik yapısı yumuşatılmaya çalışılmıştır.

İndirilen kitapların köleliği bir işgücü bir hizmet ehli olarak gördüğü ve bu konuda düzenlemeler gönderdiği ortadadır. Ancak insanoğlu gönderilen bu ilahi öğretileri hayata geçirip uygulama yerine, kendi hayatlarına göre, işlerine gelir bir şekilde yorumlamıştır. Zira bir insanın hizmeti için her seferinde maddi karşılığını vermektense; o insanı şahıslıktan çıkararak mal-mülk gibi tasarruf altına almak daha karlı görülmüştür. Böylece kölelik maksadını aşmış, kabulü mümkün olmayan adaletsiz bir yapı olarak hayatta yer almıştır.

SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA

TEVRAT

İNCİL

KUR'ÂN-I KERİM

Abduh, Muhammed, *Mukaddemetü't- Tefsîr, Tefsîru'l- Kur'ani'l-Azîm*, Mısır, 1366.

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l- Kur'âni'l-Kerîm*, İstanbul, 1992.

Abdülhakim Hasan, Muhammed Abdullah, *el-Hürriyâtü'l-Amme fi'l-Fıkr ve'n-Nizamissiyasi fi'l- İslam*, Doktora tezi, Ayn şems Üniversitesi, Hukuk fakültesi, Kahire, 1394 / 1974.

Ağaoğulları, Mehmet Ali, *Eski Yunanda Siyaset Felsefesi*, Ankara, 1989.

Akça, Nermin. *Vahiy Sürecinde ABD Kökünün Semantik İncelenmesi*, Basılmamış Doktora tezi, Ankara, 2004.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, 2 Cilt, İstanbul, 1977.

Akdemir, Salih, *Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın*, "İslamda Kadın Hakları" İçinde, Rehber Yayınları, Ankara, 1993.

Akgündüz, Ahmet – Öztürk, Said; *Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV), İstanbul, 1999

Akgündüz, Ahmet, *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, İstanbul, 1995.

Akgündüz, Ahmet, *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, OSAV, 1997.

28 C. KUŞ, Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim'deki Kölelik Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler

Akgündüz, Ahmet, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, TTK, Ankara, 1988.

Akyüz, Vecdi, Nihat, Engin, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, Beyan Yayınları, İslam Araştırmaları, İstanbul, 2006.

Albayrak, Halis, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine* (4. Baskı), Şule Yayınları, İstanbul, 1998.

Albayrak, Halis, *Tefsir Usulü*, Şule Yayınları, İstanbul, Mayıs 2009.

Aristo, (Çeviri: Mete Tuncay), *Politika*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.

Arsel, İlhan, *Şeriat ve Kölelik*, Kaynak Yayınları, 1997.

Askalânî, İbni Hacer, *Buluğu'l-Meram Terceme ve Şerhi*, İstanbul, 1967. Atay, Hüseyin-Mustafa Atay-İbrahim Atay, *Arapça-Türkçe Büyük Lügat*, Hilal Matbaası, Ankara, 1981.

Ateş, Ali Osman, *Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1994.

Ateş, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, Tarihsiz.

Aydın, M. Akif – Hamidullah, Muhammed, “Köle”, *İ.A.*, C. XXVI, İstanbul, 2002

el-Bagavî, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mes'ud el-Ferra eş-Şafii, Mealimu't-Tenzil: *Tefsiru'l-Bagavî, İhtisar ve Talik Abdullah b. Ahmed b. Ali ez-Zeyd, Darusselam*, Riyad.

Barkan, Ömer, Lütfi, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980.

Belâzurî, Ensâbu'l-Eşraf, *Darü'l-Fikr*, Beyrut, 1996.

Beydâvî, Kadı, Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye*, Beyrut (Mecmûatün mine't-Tefâsir), Tarihsiz.

Buhari, *Ebû Abdi'llah Muhammed bin İsmâil, Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1970.

Cevad, Ali, *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, Bağdat üniversitesi yayınları, tarihsiz.

el-Cevziyye, İbn Kayyim, Ahkamu Ehli'zimme, (tahkik ve ta'lik Suphi Salih), Darü'l-ilm li'l- melayin, Beyrut, 1983.

Cin, Halil - Akyılmaz, Gül, *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram Yayınları, İstanbul, 2008. Çanga, Mahmut, *Kur'an-ı Kerim Lügatı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1989.

Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi Başlangıçtan Abbasiler'e Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Yayınları, Ankara, 1993.

Dı Marzo, Salvatore, *Roma Hukuku*, (Çeviren Ziya Umur), İstanbul, 1959. Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Rehber Yayınları, Ankara, 1990. Draz, Abdullah, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, Mim Yayınları, İstanbul, 1983. Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, (Çeviri Ali Özek), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1970.

Erken, Arif, *Büyük Arapça-Türkçe Lügat*, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2004. *Encyclopedia Britannica*, United States of America, 1969.

Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı, Meal-Tefsir*, Çeviri: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 2000.

Ezherî, Ebu Mansûr Muhammed b. Ahmed, Tezhibu'l-Luga, *Muessesetu'l-Mısriyyeti'l-Amme*, Kahire, 1964-1967.

Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (Çeviren: Alparslan Açıkgenç), Ankara, Okulu Yayınları, Ekim 2007.

Fendoğlu, Hasan Tahsin, *İslam ve Osmanlı Hukuku'nda Kölelik*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996.

_____, "Aristoteles'in Devlet Felsefesi ve Önceki Anayasa Hukukumuz", *DÜHF Dergisi*, 1993.

Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali, el-Mukarri el-Misbâhu'l-Munîr, *Matbaatu Mustafa el-Babî*, Mısır, 1931.

Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yakub, Kamusu'l-Muhît, *Matbaatüs-Saade*, Mısır, 1913.

Garaudy, Roger, *20. yy Biyografisi*, (2. Baskı) Fecr Yayınları, Ankara, 1999.

Gemalmaz, Mehmet Semih, *İnsan Hakları Belgeleri*, Birleşmiş Milletler II. Bölüm, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2004.

Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.

Gövsâ, İbrahim Alaaddin, *Resimli Yeni Lügat ve Ansiklopedi*, İskit Yayınları, İstanbul, 1947.

Güler, İlhami - Özsoy, Ömer, *Konularına Göre Kur'an, Sistematik Kur'an Fihristi* (11.baskı), Fecr Yayınları, Ankara, 2005.

Güriz, Adnan, *Hukuk Felsefesi*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987.

30 C. KUŞ, Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim'deki Kölelik Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler

Hamidullah, Muhammed, *İslam'da Devlet İdaresi*, (Çeviren. Kemal Kuşçu), İstanbul, 1963.

____, *İslam Peygamberi*, (Çeviren: Salih Tuğ), İrfan Yayınları, İstanbul 1993.

el-Hûli, Emin, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod*, (Çeviren: Mevlüt Güngör), Bayrak matbaası, İstanbul, 1995.

İbnu'l-Cevzi, Zâdü'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir, *Mektebetü'l- İslami*, Beyrut, 1964.

İbn Haldun, *Mukaddime*, (Çeviri: Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul, 2004.

İbn Kudame, Abdullah b. Ahmed, el-Muğni ala Muhtasari'l-Hiraki, *Daru Alemlil -Kütüb*, Beyrut, tarihsiz.

İbn Kesir, Ebu'l Fida İsmail el-Kureşî ed-Dımeşkî, *Tefsîru'l Kur'ani'l Azîm*, Dar'ul-Marife, Beyrut, 1987.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Daru'l Beyrut, Beyrut, 1955.

İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usuli't-Tefsir*, Dımaşk, 1936.

el-İsfahani, Ragıb, *Kur'an Istulahları Sözlüğü*, Trc. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra yay. 1. Baskı, İstanbul, Mayıs / 2006.

İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an, Gerekeçeli Meal-Tefsir*, Düşün Yay. 2. Baskı, İstanbul, 2008.

İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar* (Çev. Selahattin Ayaz), 2. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul, Aralık, 1996.

____, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (Çeviri: Süleyman Ateş), Ankara, 1975.

Karaman, Hayreddin ve diğerleri, *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*, 3.Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.

Kırbaşoğlu, Hayri, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Fecr Yayınları, Ankara, 1993.

Koçyiğit, Talat-Cerrahoğlu, İsmail, *Kur'an-ı Kerim Meali ve Tefsiri*, Ankara, 1984.

Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b.Ahmed el-Ensari, *el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'an, Daru'l-Hadis*, Kahire, 2002.

Kutub Seyyid, *Fi Zilali'l-Kur'an*, (Çeviren. M. Saraç, İ.Hakkı Şengüler, B. Karlığa), Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1979.

Küçük, Abdurrahman, Tümer Günay, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1993. Malay, Hasan, *Çağlar Boyu Kölelik, (Eski Yunan ve Roma)*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990.

Malik, Enes ibni Malik ibni Ebi Amir el-Asbahi, el-Muvatta, (Çeviren: Ahmet Büyükçınar, Yaşar Erol, Ahmet Arpa), Al-Tuğ Yayınları, İstanbul,1982.

el-Maverdi, Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, el-Ahkamu's-Sultaniyye ve'l-Velayetu'd-Diniyye, (Tahkik eden: Ahmed Mübarek el-Bağdadi), Kuveyt, 1409/1989

Mevdudi, Ebu'l-Ala, *Kur'an'ı Anlamak İçin Temel Prensipler*, (Çeviren: Mehmet Söylemez), Adana, 1969.

___, *Kur'an'da Dört Terim*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998.

___, *Tefhimü'l-Kur'an*, İnsan Yayınları, İstanbul.

Mukatil b. Süleyman, Tefsiru Mukatil b. Süleyman (tahkik eden Abdullah Mahmud Şihate) 1. Baskı, İhyâu Dirasi'l- Arabiyye, Lübnan, tarihsiz.

Mîr, Mustansır, *Kur'an'ı Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, (Çeviren: Murat Çiftkaya), İnkılap Yayınları, İstanbul 1996.

Naci, Muallim, *Lugat-ı Nacî*, Çağrı yayınları, İstanbul, 1978.

Numanî, Şibli, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, (çeviren: Talip Yaşar Alp), Hikmet Yayınları, İstanbul, 1980.

Oliver, Antonie, *Türkiye Seyahatnamesi: 1790 Yıllarında Türkiye ve Osmanlı İmparatorluğu*, (Çeviren: Oğuz Gökmen), Işık Yayınları, Ankara, 1977.

Orhonlu, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti, Habeş Eyaleti, İstanbul, 1974.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Öztuna, Yılmaz, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994.

Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Meali*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1998.

Râzî, Fahrüddîn, Ebu Abdillâh b. Ömer, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, (Mefatihü'l-Gayb) Bi Matbaati'l Amire Şerefiye, (2. baskı), Baskı yeri yok, 1324.

Russell, Bertrand, *Batı Felsefesi Tarihi, Antik Çağ*, (Çev, Muammer Sencer), 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul,1972.

Sağlam İnce, Rûveyda, *Kur'an-ı Kerîm'de Kölelik Konusu (Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı, Ankara, 2010.

es-Sabûnî, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefasir*, (Çeviren: Sadreddin Gümüş-Nedim Yılmaz), Ensar Neşriyat, İstanbul, 1990.

es-Sahi, Hasan, el-İslam ve'r-Rıqq, Dâru'l-Kunûz Li's Sekâfe ve'l-Ulûm,1993.

32 C. KUŞ, Tevrat, İncil ve Kur'ân-ı Kerim'deki Kölelik Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler

Sami, Şemseddin, *Kamus-ı Türkî*, Akdam Matbaası, İstanbul, 1318.

Sancar, Aslı, *Osmanlı Kadını Efsane ve Gerçek*, Kaynak Yayınları, Mart,2009, İzmir.

____, *Osmanlı Toplumunda Kadın ve Aile*, Hanımlar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul,1999.

Sarı, Mevlüd, *el-Mevarid littullâb*, Bahar Yayınları, İstanbul, 1982.

es-Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebû Sehl Ahmed, *Kitab el-Mebсут*, Lübnan, tarihsiz.

Seignboss, Charles, *Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi*, (Çeviren. Samih Tiryakioğlu), Varlık Yayınları, İstanbul, 1960.

es-Suyutî, *Tefsiru Celaleyn, Mektebetü'l- Haşimiyye*, Dimeşk, 1369.

____, *ed-Durru'l-Mensur fi Tefsiri'l-Me'sur*, Beyrut, tarihsiz.

Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Risale Yayınları, Kasım, 1990.

Eş-Şevkani, Muhammed b. Ali, Fethu'l-Kadir, *Daru'l - Marifet*, Beyrut, 1973.

Eş-Şatıbî, Ebu İshâk İbrahim b. Musa, *El-Muvafakat fi Usûli's-Şeria* (şerh. Abdullah Draz), Beyrut, tarihsiz.

Şefkatli, Tuksal Hidayet, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2006.

Tabatabâî, M.Hüseyn, *el-Mizan fi tefsiri'l-Kur'an*, Tahran, tarihsiz.

et-Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Tefsiru't-Taberi*, Şeriketi Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Babi el-Mahalli, Baskı yeri yok, 1954.

____, *Taberi Tefsiri*, Çeviren: Hasan Karakaya- Kerim Aytekin, Hisar Yayınları, İstanbul, 1996.

Tabressi, Şeyh İbn Ali Fazıl b. Hasan, (Ö.548/1153), *Mecmeu'l Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Matbaatü İslâmiyye, Tahran, 1975.

Tahiroğlu, Bülent, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, İstanbul, 1982.

Toledano, Ehud, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, Hazırlayan: Y. Hakan Eldem, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

Umur, Ziya, *Roma Hukuku, Umumi Mefhumlar-Hakların Himayesi*, Beta basınyayın, İstanbul, 1967.

Ulvan, Abdullah Nasih, *Nizamu'r-Rıqq fi'l-İslam*, Kahire,1986.

Üçok, Coşkun, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Yayınevi, Ankara, 2008.

Yazır, Elmalılı, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusret Bolelli, Abdullah Yücel, Nedim Yıldız) 1.baskı, Azim Yayınları, İstanbul, tarihsiz.

Zehebî, M. Hüseyin, *etTefsir ve'l-Müfessirûn, Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse*, 1396/1976.